

E-CONOM

Online tudományos folyóirat
Online Scientific Journal

Tanulmányok a gazdaság- és társadalomtudományok területéről
Studies on the Economic and Social Sciences

E-CONOM

Online tudományos folyóirat | Online Scientific Journal

Főszerkesztő | Editor-in-Chief
JUHÁSZ Lajos

Kiadja | Publisher
Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó |
University of West Hungary Press

A szerkesztőség címe | Address
9400 Sopron, Erzsébet u. 9., Hungary
econom@tkk.nyme.hu

A kiadó címe | Address
9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., Hungary

Szerkesztőbizottság | Editorial Board
CZEGLÉDY Tamás
JANKÓ Ferenc
KOLOSZÁR László
SZÓKA Károly

Tanácsadó Testület | Advisory Board:
BÁGER Gusztáv
BLAHÓ András
FÁBIÁN Attila
FARKAS Péter
GILÁNYI Zsolt
KOVÁCS Árpád
LIGETI Zsombor
POGÁTSA Zoltán
SZÉKELY Csaba

Technikai szerkesztő | Technical Editor
TAKÁCS Eszter

A szerkesztőség munkatársa | Editorial Assistant
TARRÓ Adrienn

ISSN 2063-644X

Tartalomjegyzék | Table of Contents

BERECZKI Ádám

Létszámváltozás meghatározó tényezői a magyar gazdaság négy ágazatában

Determining Factors and Degree of Corporate Demand of Labour in Four Hungarian Sectors 2

FODOR Éva

What Could be the Growth Impact of the Funding for Growth Scheme?

Milyen hatással lehet a Növekedési Hitelprogram a növekedésre? 16

GÁL Veronika Alexandra – SIPICZKI Zoltán – SZÓKA Károly – VAJAY Julianna

A Grameen-modell társadalmi hasznosulásának mérhetősége

The Measuring of the Social Utility of the Grameen-Model..... 33

MÁRTA Bettina

A felhatalmazás kulturális mintázottsága

Culturally Endorsed Empowerment..... 46

KOVÁCS Gábor – STION Zsuzsa

KKV-IFRS: Az első három év

IFRS for SMEs: The Beginnings 64

TÓTH Balázs István

Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után

Timely Summary: Spatial Development Analysis in Hungary After the Millennium 76

TÓTH Balázs István¹

Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után

A területi fejlődés és fejlettség külföldön és Magyarországon egyaránt az egyik legsokoldalúbban kutatott kérdésköre a regionális tudománynak. A területi fejlettség kutatása az elmúlt időszakban nem veszített jelentőségéből, az egyenlőtlenségek térbeli megnyilvánulási formáinak tanulmányozásával, valamint a területi „nem-azonosság” hátterében meghúzódó tényezők feltárásával kapcsolatban tekintélyes mennyiségű szakirodalom halmozódott fel. A szerző célja, hogy rendszerezze a területi fejlődés és fejlettség témakörében megjelent, kifejezetten a magyarországi viszonylatokkal foglalkozó szakcikkeket. A szerző a területi fejlettség egy- és többmutató vizsgálati lehetőségeiről ad alaposabb áttekintést (GDP és jövedelem alapú elemzések, illetve Bennett-eljárás, HDI, pontozásos módszerek, faktorelemzésen alapuló eljárások stb.), de a területi fejlettség témakörével összefüggésbe hozható egyéb területeket is érinti, együttesen értékelve a feldolgozott irodalmak főbb térszerkezeti megállapításait is. Rövid diszkusszió keretében a szerző néhány speciális elemzési egység mellett érvel, ahol a többváltozós elemzések alkalmazását indokoltak véli. Az áttekintő kutatás eredménye, hogy a szerző rámutat a területi fejlettségi vizsgálatok módszertanilag sokszínű voltára, ugyanakkor arra is, hogy a térszerkezeti következtetéseket tekintve nem tapasztalható jelentősebb eltérés.

Kulcsszavak: területi fejlettség, Magyarország, egy- és többmutató vizsgálatok, térszerkezet
JEL-kódok: O18, R11

Timely Summary: Spatial Development Analysis in Hungary After the Millennium

Spatial and territorial development belong to one of the most frequently analysed issues of regional studies abroad and in Hungary. Researches on development of territorial units have not lost their significance in recent years; even many articles have been published in connection with analysing spatial disparities and exploring factors that determine spatial inequalities. The article aims to present a timely summary of spatial development analysis in Hungary after the millennium. The author separates the referred publications regarding univariate and multivariate methods (GDP and income based, Bennett-methodology, HDI, factor analysis based analyses etc.). Moreover, further empirical investigations are presented in connection with the broader interpretations of spatial development. The author jointly evaluates the main patterns of the Hungarian spatial structure. In the discussion the author argues for the adoption of multivariate methods in particular cases. The author is managed to point at a great variety of spatial development analyses regarding the methodologies and the similarities of spatial conclusions of the empirical researches at the same time.

Keywords: spatial development, Hungary, univariate and multivariate analyses, spatial structure
JEL Codes: O18, R11

¹ A szerző a Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának doktorjelöltje (tothbalazsistvan AT ktk.nyme.hu).

Bevezetés, célok

Európa és Magyarország fejlődése és fejlettsége az elmúlt években, évtizedekben folyamatos figyelmet kapott a gazdasági és társadalmi folyamatokat elemzők körében. A témakör jelentősége miatt a tértudományok különböző szakterületein dolgozó kutatók is számos alkalommal foglalkoztak a kontinentális, az európai uniós és a hazai fejlődés különböző aspektusaival. A témával kapcsolatos kutatások különösen a rendszerváltás után kerültek előtérbe, de a területi fejlettséggel kapcsolatos vizsgálatok intenzitása napjainkban sem hagyott alább. A területi fejlettség értelmezése és mérésének módszerei folyamatosan változtak és formálódtak, követve a globális folyamatokat, a nemzetközi kutatásokban megjelenő trendeket, valamint a statisztikai adatbázisok fejlődését. A témakörrel kapcsolatos elemzések fókuszja azonban lényegében nem módosult, hiszen továbbra is a területi különbségek magyarázata, a fejlődés tényezőinek feltárása, és – szerencsés esetben – a területi differenciák enyhítésére tett javaslatok megfogalmazása jellemezte a szakkikket.

Dolgozatom egyik célja, hogy rendszerezze a területi fejlődés és fejlettség témakörében megjelent publikációkat. A forrásművek feldolgozásakor kifejezetten a hazánkban megjelent munkákra koncentráltam, valamint többnyire az ezredforduló utáni időszakra szorítkoztam. A magyar kutatók tollából megjelent írásokat a fejlettség megragadására bevont mutatók száma, illetve feldolgozásuk módszere szerint kategorizáltam, de a területi fejlettség további (tágabb) értelmezésével kapcsolatos témakörök áttekintésére is nagy hangsúlyt fektettem. Cikkem keretein belül, *szűkebb* értelemben azokat az elemzéseket soroltam a területi fejlettségi vizsgálatok körébe, amelyek a területi vagy regionális fejlettség kifejezést explicit módon használták, valamely területi szint egységeinek (egy- vagy többváltozós) statisztikai vizsgálatára irányultak, és az idézett közlemények térszerkezeti összefüggéseket is feltártak. *Tágabb* megközelítésben azokkal az elemzésekkel egészítettem ki mondanivalómat, amelyek a területi vagy regionális fejlettség megnevezést ugyan nem használták, de közvetett módon fejlettségi tartalmakat sugalltak.² Dolgozatom másik célja, hogy együttesen értékelje a hivatkozott szakirodalmak főbb térszerkezeti megállapításait, de kísérletet tettem néhány olyan megközelítés felvetésére is, amelyek a továbbgondolás alapjául szolgálhatnak a területi fejlettségi elemzések jövőbeni kutatási irányjaival kapcsolatosan, különös tekintettel a többváltozós elemzésekre.

A területi fejlettségi vizsgálatok hazai háttere és a területi fejlettség értelmezése

A területi fejlődéssel és statikus fogalompárjával, a területi fejlettséggel kapcsolatban tekintélyes mennyiségű irodalom jelent meg Magyarországon. Ugyan az alsóbb területi szintek fejlettségének tanulmányozása a politikai fordulat előtt is folyamatosan aktuális téma volt, az elmúlt bő két évtizedben a gazdaság és a társadalom területi tagozódása még erőteljesebben a tudományos és szakmai érdeklődés fókuszába került. Ez a jelenség több folyamatra együttesen vezethető vissza.

Egyrészt – a globalizációs hatásoknak és háttérfolyamatainak, valamint a humán, társadalmi tényezők és a helyi adottságok felértékelődésének köszönhetően – a nemzetközi szakirodalomban háttérbe szorultak a korábbi fejlődési elméletek³ az újabb megközelítések⁴ meg-

² Az áttekintés alapján dolgoztam ki a témakör egy lehetséges „tartalomtérképét”, amely az elemzési irányokat és módszereket összesíti (1. melléklet).

³ A XX. század második harmadában a keynesi gondolkodás előtérbe kerülésével kapott nagyobb hangsúlyt a gazdasági fejlődés elmélete. A regionális gazdasági fejlődés témaköre számos modell kiindulópontját jelentette, ezek közül a legfontosabbak a következők: exportbázis elmélet, növekedési pólusok és centrumok elmélete, kumulatív fejlődés modellje, területi gazdaság növekedési szakaszai.

⁴ Az új megközelítések a XX. század utolsó negyedében, illetve az új évezred elején forradalmasították a regionális tudományi gondolkodást, amelyek közül a leglényegesebbek az „új gazdaságföldrajz”, a kompetitív fejlődéselmélet, valamint az endogén fejlődés és az „alulról” építkező fejlesztés elmélete.

jelenésével. Mivel a hazai tudományos élet folyamatosan figyelemmel kísérte a regionális fejlődés nemzetközi eredményeit, ezért az új koncepciókat rövid idő alatt átvette és integrálta. Az új elméleti irányok és adalékok adaptálása rendkívül fontosnak bizonyult, mert a hazai regionális tudomány nem büszkélkedhetett átfogó modellekkel vagy újdonságnak ható mód-szerek kidolgozásával (*Lados–Rechnitzer, 2004*).

Másrészt a globalizációs hatások befolyásának (*Enyedi, 2000*), Európa heterogén fejlődésének (*Horváth, 2004*), illetve az ezekkel párhuzamosan fellépő regionális és szociális fejlődés világméretű tagozódásának (újabban *Mészáros et al. 2010*), továbbá az ezekkel párhuzamosan megjelenő markáns térbeli konfigurációknak, illetve a „konvergencia klub” jelenségnek (*Nemes Nagy, 2009*) köszönhetően a rendszerváltás óta folyamatosan foglalkoztatta a hazai regionális tudomány művelőit a regionális politika és területfejlesztés problémaköre. Hazánk régióinak fejlődése hosszú ideje – elméleti és empirikus oldalról is – kutatott téma nagyobb regionális – de legalábbis közép-európai – összehasonlításban. Hasonlók mondhatók el az országon belüli (megyei, kistérségi, települési) fejlettségi pozíciók elemzéséről és a fejlődési pályák értékeléséről is, ahol a klasszikus gazdasági fejlődés-központú fejlettségfelfogás mellett a humán és ökológiai szempontokat is figyelembe vevő területi versenyképesség (*Horváth, 2006a, Lengyel, 2010*), a belső (endogén) erőforrásokon alapuló fejlesztés (*Ács–Varga, 2000, Dőry–Rechnitzer, 2005, Varga, 2009*), valamint az innovációs potenciálok és megújító képesség (*Grosz–Rechnitzer, 2005*) témakörei jelentették – és jelentik továbbra is – a fő húzóerőt.

A területi fejlődés és fejlettség értelmezését, illetve tényezőit több kutató vizsgálta, az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány, elsősorban elméleti munkában fellelhető meghatározásra vagy megközelítésre mutatok rá. *Barke (1985) és Lackó (1987)* a területi fejlődés átfogó elméletének hiányára hivatkozva a fejlődés lényegi jellemzőit és összetevőit kutatták, kiemelve, hogy a tényezők nem egyenszilárdságúak; egy részük változékonyabb és puhább tényező – például a gazdasági és az irányítási feltételek –, ugyanakkor léteznek kevésbé képlékeny összetevők is, mint a természeti, a műszaki és a strukturális komponensek. *Enyedi (2000)* munkájában a területi fejlődésre a gazdaság és a társadalom szakadatlan, földrajzilag egyenlőtlen változásaként tekintett, amelyet a gazdasági szereplők, az intézmények és a háztartások döntése alakít. *Nemes Nagy (1998, 2009)* szintetizáló munkáiban mélyrehatóan vizsgálta a fejlődés és a fejlettség értéktartalmát, és kifejtette, hogy a fogalmak értelmezése körül általában nincs közmegegyezés. A szerző a fejlődés felé a növekedés és struktúraváltás segítségével közelített, véleménye szerint a növekedés kapcsán a mértékek, a fejlődés során pedig az értékek változnak.⁵ *Lengyel és Rechnitzer (2004)* a regionális gazdaság fejlődésének értelmezése kapcsán két markánsabb megközelítést különböztettek meg. A fejlődés alatt egyrészt olyan szerkezeti változást értettek, amikor a regionális gazdaság minőségi feltételei megváltoznak, valamint működési körülményei javulnak. Másrészt – meglátásuk szerint – fejlődést eredményezhet a gazdaság működését szolgáló feltételrendszerek átalakulása is. E két tényező együttesen, de külön-külön is befolyásolja a régiók fejlődését. *Lengyel (2010)* monográfiájában – összhangban Nemes Nagy felfogásával – hozzátette azt is, hogy a fejlődés kapcsán a változás iránya a lényeges, nem a mértéke.

Enyedi és Nemes Nagy a területi fejlődés meghatározásakor rámutattak arra, hogy a fogalommal leggyakrabban a területi egyenlőtlenség kapcsolódik össze, amely véleményük alapján – és Lackó álláspontja szerint is – arra vezethető vissza, hogy a fejlődés tényezőinek térbeli eloszlása nem azonos. Nem meglepő tehát, hogy a térbeli egyenlőtlenségek és különb-

⁵ Ez a meghatározás a hazai fejlődés-gazdaságtan egyik legnagyobb művelőjének, Szentes Tamásnak a felfogásával is egybevág, aki szerint a fejlődés „egy alacsonyabb szintű minőségből a minőség magasabb szintjeihez vezet”. A növekedés pusztán mennyiségi gyarapodást fejez ki és tökéletlen helyettesítője a haladásnak (Szentes 2011, 13). Lengyel (2010) megfogalmazásában a növekedés szükséges, de nem elégséges eleme a fejlődésnek.

ségek kutatása, leírása és magyarázása, ezzel párhuzamosan pedig a különbségeket előidéző tényezők pontosabb feltárása számos publikáció kiindulópontjává vált.

Egymutatós vizsgálatok: területi egyenlőtlenségek a fejlődési folyamatokban

Az egymutatós fejlettségi vizsgálatok lényegében az egy lakosra jutó jövedelem, valamint a bruttó hazai termék (GDP) és ennek dezaggregált változata, a területi szintű GDP (GRP) módszerével folytak. A KSH első alkalommal 1996-ban, az 1994-es adatokra vonatkozóan végzett kísérleti becsléseket a bruttó hazai termék megyei megoszlására vonatkozóan, majd az 1997. év folyamán közzétette a GDP 1995. és 1996. évi területi megoszlását is. A szervezet 1995 óta rendszeresen publikálta az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson alapuló értékét is, amely más országokkal való összehasonlítás mértékéül szolgált (*Farkasházi, 1998*). Ebben az időszakban Nemes Nagy szintén végzett kísérleti becsléseket a GDP megyei megoszlására vonatkozóan (*Nemes Nagy, 1995a*), majd ezt követően évente jelent meg egy-egy összefoglaló közlemény az egy főre jutó GDP területi megoszlásáról, valamint a hazai megyék és régiók fejlettségi sorrendjéről (*Farkasházi, 1998; Bruckner et al. 1999, Kovács, 2002; Bruckner–Gether, 2003; Cserháti et al. 2005; Kása, 2006*). Az írásokkal kapcsolatosan megállapítható, hogy többnyire nem kifejezetten tudományos elemzések, hanem a KSH vagy az ECOSTAT területi tényképei, mégis megfelelő alapot szolgáltattak a témával foglalkozó további kutatókhoz.

A területi GDP összevetése nyomán a kutatók mélyrehatóan foglalkoztak az európai uniós viszonyokkal (*Szabó, 2008*), a kelet-közép-európai tér differenciáival (*Horváth, 1998; 2004*), valamint az ún. átmeneti országcsoporthoz – lényegében a poszt-szocialista államok – nivellálódásának lehetőségeivel⁶ (*Nemes Nagy, 2005*), különös tekintettel a visegrádi országok területi egyenlőtlenségeire (*Kuttor, 2012*). A GDP alapú elemzésekkel kapcsolatosan elmondható, hogy a módszertani vizsgálatok rendkívül változatosak, a legegyszerűbb statisztikai elemzésektől (átlag, szórás, relatív szórás) (*Horváth, 2004; Major–Nemes Nagy, 1999; Szabó 2008*), a Hoover-indexen át (*Kiss–Németh, 2006; Kuttor, 2012*), a topologikus térképek segítségével történő szemléltetésig terjedtek (*Nemes Nagy–Tagai, 2009*). A jövedelmi adatok elemzésével kapcsolatosan a például a Gini-együttható, a duál mutató és a shift-share elemzés használata is elterjedt (*Major–Nemes Nagy, 1999; Nemes Nagy et al. 2001*). Ezen kívül több példa található korreláció- és regresszió-számításra is, amely például a GDP és a közvetlen fejlesztési célú támogatások közötti összefüggések kimutatása esetében bizonyult megfelelő eszköznek (*Nemes Nagy et al. 2000; Hahn, 2004*).

Az egyváltozós elemzések kapcsán ugyanakkor többen felhívták a figyelmet arra, hogy a GDP, a GRP, illetve ezek egy főre jutó változatainak alkalmazása a fejlődés megítélésében alapvető problémákat vet fel. Egyesek szerint a mutató kizárólag egy normatív állapotot tükröz (*Keller, 2011*), míg mások azt hangsúlyozták, hogy a gazdasági fejlődés számszerűsítése a gazdasági növekedésnél összetettebb feladat. Elengedhetetlen olyan tényezők számbavétele, mint az emberi életmód, a technikai haladás vagy az innovációk, hiszen ezek a komponensek egy ország vagy régió tisztán anyagi jólétén felül az életminőség és életszínvonal tényezőit, illetve ezek jövőbeli folyamatosságának biztosítását is magában foglalják (*Heltai, 1998; Lados–Rechnitzer, 2004; Szabó, 2008; Szentes, 2011*). Az összetettség miatt több ajánlás is született néhány indikátor együttes alkalmazására a GDP mellett vagy helyett (*Győri, 2006; Dusek–Kiss, 2008; Lengyel, 2010; Mezei et al. 2009; Nemes Nagy, 2004; 2009*).

⁶ Nemes Nagy az átmeneti országok esetét az ún. Williamson-modell vagy Williamson-hipotézis eszközével szemléltette. A modell verifikálására sikeres hazai kísérletek történtek az elmúlt időben (*Kiss–Németh 2006*), de a modell kritikus pontjainak felvázolásával is foglalkoztak már Magyarországon (*Gyuris 2011*).

Többmutatós vizsgálatok: a fejlettséget meghatározó tényezők feltárása

A területi fejlettség tanulmányozása kapcsán az elmúlt években Magyarországon is jelentős kutatási problémaként merült fel a fejlettség tényezőkre bontása, vagyis annak kérdése, hogy a fejlettségi szint mérésekor lehet-e mérni az egyes összetevők hatóerejét.

A hazai szakirodalomban arányait tekintve kevesebb olyan vizsgálattal találkozunk, amelyben a fejlettség megragadására használt indikátorokat nem együttesen, hanem egymás után és – szerencsés esetben – egymással összehasonlításban veszik sorra a kutatók (Sándor, 1998; Sándor–Végh, 1999; Tohai, 1999; Kólyáné–Végh, 2006; 2007; Bakos et al. 2011). Az analízisekben található mutatók többnyire makrogazdasági jellegűek (termelési és ágazati jellemzők, munkaerő-piaci, foglalkoztatottsági és kibocsátási adatok), de a vállalkozások és a háztartások leglényegesebb jellemzőit is megragadták.

Egyszerűbb matematikai módszerük miatt a standardizálással és normalizálással dolgozó Bennett-módszert (Jakobi, 2003; 2007), illetve a humán fejlettségi indexet (HDI) több elemzés alkalmazta (Nemes Nagy, 2000; Kulcsár–Obádovics, 2003; Nemes Nagy–Jakobi, 2003; Rechnitzer–Smahó, 2005; Csité–Németh, 2007; Nagy, 2007; Józán, 2008; Garami, 2009; Farkas, 2012).

A már többdimenziós összetettséget és a fejlettségről komplexebb képet adó elemzéseket a pontozásos, illetőleg a faktor- és klaszterelemzésen alapuló matematikai–statisztikai eljárások keretében finomították a kutatók, az eljárás különösen a térségtipizálás miatt vált kedvelt módszertani eszközzé (Nemes Nagy, 1995b; Csatári, 1996; 2000; Faluvégi, 2000; Adler et al. 2001; Dobosi, 2003; Faluvégi, 2004; Hahn, 2004; Bíró–Molnár, 2004; Cserhádi et al. 2005; Faluvégi–Tipold, 2007; Zsugyel, 2007; KSH, 2008; Csatári, 2010; Tánczos és Egri, 2010; Tánczos, 2010; Győri, 2013).⁷ Az országos területi fejlettségi viszonylatokat feltáró elemzéseken túl több vizsgálat készült – túlnyomóan a tervezési-statisztikai beosztást követve – egy-egy térség kiragadásával is (Bálint, 2004; G. Fekete, 2006; Kovacsicsné Nagy, 2006; Győri–Jankó, 2009).

Az előzőekben érintett megközelítéseken kívül a fejlettség többváltozós értelmezése kapcsán többen felhívták a figyelmet az ún. versenyképességi interpretációra. A területi versenyképesség duális és összetett módon is értelmezhető (Horváth, 2006b; Lengyel, 2010; Nemes Nagy, 2004; 2009). A duális felfogás a fejlettség-értelmezés mentén a jövedelmet és a foglalkoztatottságot emeli ki, mint központi, jól mérhető közgazdasági kategóriákat, az összetett értelmezés kapcsán pedig a regionális versenyképesség sokat idézett ún. piramis-modellje említhető meg. A piramis-modell összetevőinek empirikus elemzésére több kísérlet történt az elmúlt években megyei (Lukovics, 2004; 2006) és kistérségi elemzési szinten (Lukovics–Kovács, 2008; 2011), de más, nem a piramis-modell tényezőin nyugvó versenyképességi vizsgálatok is napvilágot láttak, főként a kistérségek (Nemes Nagy, 2004) és a városok példáján (Beluszky, 2000; Beluszky–Győri, 2006; Baranyai–Baráth, 2009), illetőleg a kelet-közép-európai viszonylatokkal és a visegrádi országokkal kapcsolatosan (Lampertné Akócsi, 2010; Dusek, 2012; Lengyel, 2012; Lukovics–Savanya, 2012).

A fejlettség tágabb megközelítése, a fejlettségi vizsgálatokhoz hasonló témakörök

Az elmúlt időszakban természetesen számtalan olyan munka született a területi tudományok széles spektrumában, amelyek valamely módon kapcsolódtak a területi fejlettséghez. Így említhetők a hazai falvak szerepkörével (Koós–Virágh, 2010; Beluszky–Sikos T., 2007; Tóth–

⁷ A faktorelemzés megítélése nem egységes, az egyik legújabb kritika Czirfusz (2010) tollából született, aki munkájában kifejtette, hogy az eljárás bizonyos kérdések vizsgálatára alkalmas, de nem oldja meg az összetett jelenségek mérésének problémáját. A cikk keretében a szerző a felsorolásban szereplő több publikációt a területi szintek összemossa miatt, illetve a szerzők módszertani eljárása és következtetései közötti nem megfelelő összhang miatt éles bírálattal illetett.

Virágh, 2010), illetve a hazai városok differenciálódási folyamataival (Tagai, 2010) foglalkozó munkák, amelyek tágabb értelemben feltárták a különböző településkategóriák fejlettségi helyzetét. A tágabb megközelítés kapcsán citálhatók az ún. centrum-periféria elemzések (Kanas-Kiss, 2006; Lócsei-Szalkai, 2008; Tóth, 2006), a területi fejlődés és az úthálózat kapcsolataira irányuló – elsősorban az autópályák hatásaival foglalkozó – vizsgálatok (Németh, 2005; 2009; Tóth, 2006), de itt említendőek olyan további témakörök is, mint a fejlettség viszonylata az ipari átalakulással (Barta et al. 2008), a tudáshálózatokkal (tudásbázissal) és a regionális kreativitással (Lengyel-Ságvári, 2009; Rittgasszer, 2009; Sebestyén, 2012), a szegregációval és marginalizálódással (Bihari-Kovács, 2006; Tóth-Virágh, 2010), a területi tőkével (Tóth, 2011) és a helyi kultúrával, közművelődéssel (Fábián-Tóth, 2013). Az innovációs és regionális potenciálok témakörének empirikus megragadására, és ezen keresztül a hazai kistérségek és városok innovációs szempontú fejlettségének leírására is több kísérlet történt az elmúlt években (Borsi-Bajmócy, 2009; illetve Csizmadia-Rechnitzer, 2005; Nárαι, 2005).

A fejlettség tágabb megítélésével kapcsolatos témakörök bizonyára még hosszasan sorolhatók lennének, de mivel a főbb térszerkezeti megállapításokat kifejezetten az előző alpontokban érintett egy- és többmutatós területi fejlettségi vizsgálatokra korlátozva gyűjtöttem össze, ezért megelégedtem néhány aktuális és sűrűbben vizsgált problémakör összefoglalásával.

A területi fejlettségi elemzések főbb térszerkezeti megállapításai

A rendszerváltás után eltelt két évtized hazai társadalmi – gazdasági térszerkezetét továbbra is markáns különbségek jellemzik. E jelenség kapcsán – függetlenül az elemzésekbe bevont mutatók számától és a vizsgálatok módszertanától – lényegében hasonló térszerkezeti konzekvenciákat vontak le a területi elemzésekkel foglalkozó szakemberek és a tudomány képviselői is.

A GDP-re támaszkodó elemzések Magyarország kapcsán erőteljes diszparitásra hívták fel a figyelmet, bár a munkák a területi különbségek mérséklését és hatékony kezelését már nem egységesen ítélték meg; a területi differenciák enyhítésére tett javaslatok a makrogazdasági szerkezetbe történő beavatkozástól (Horváth, 2004) a mikroszféra struktúrájában és versenyképességében rejlő lehetőségek kiaknázásáig terjedtek (Illés, 2009). Másképpen értékelték a kutatók a differenciálódás–nivellálódás kérdését is. A nagyobb regionális viszonylatokkal foglalkozó írások szerzői azt a konklúziót vonták le, hogy ugyan a régió országai közötti fejlettségi különbségek fokozatosan csökkentek, de az országon belüli differenciáltság alig mérséklődött (Nemes Nagy, 2009). A kifejezetten hazai viszonylatokat elemző munkákban ezzel szemben az tükröződik, hogy hazánk térségei jól körvonalazható területi mintázatot mutatnak az egyenlőtlenség iránya és nagysága szerint (Kiss-Németh, 2006). Az elemzések többnyire a térszerkezet hármasszétására is felhívták az olvasó figyelmét, amely átszövi a „hagyományos” főváros–vidék, illetve nyugat–kelet dichotómiákat (Nemes Nagy, 1995a; Enyedi, 2000). Találunk példát olyan elemzésekre is, amelyek kimondottan a térszerkezet monocentrikus jellegét domborították ki (Nemes Nagy-Tagai, 2009).

A többmutatós elemzésekkel kapcsolatban nagy általánosságban szintén megállapítható, hogy a területi egyenlőtlenségek a főváros–vidék, illetve a nyugat–keleti országrészek esetében mutatkoztak meg a legjelentősebben. A szerzők elemzéseikben többnyire arra a következtetésre jutottak, hogy Közép-Magyarország előnye a többi régióhoz viszonyítva folyamatosan növekszik, és amíg Nyugat-, illetve Közép-Dunántúl teljesítménye kissé marad el az átlagtól, addig a többi régióé nagyságrendekkel.

Az indikátorok egymás utáni beemelésével operáló kutatások kapcsán megjegyzendő, hogy az alkalmazott eljárás több elemzési – értékelési lehetőséget hordoz magában. Feltárva néhány ok-okozati összefüggést a vizsgálatok részben rávilágítottak azokra a folyamatokra, amelyek Magyarországon a gazdasági – társadalmi fejlettségben markáns területi különbségek

kialakulásához vezettek. Az indikátorok összevetésére, és a közöttük meghúzódo kapcsolatok feltárására azonban csak marginálisan történt kísérlet.

A HDI-vel kapcsolatos elemzések többnyire megerősítették, hogy a területi különbségek növekedése az ezredforduló után sem állt meg, egyedül *Rechnitzer–Smahó (2005)* vizsgálatai tanúskodtak enyhébb mértékű konvergenciáról. A tanulmányok mindegyikében megjelent a főváros kiugró fejlettsége, illetve egy határozott nyugat–keleti szembenállás, de a kistérségi vizsgálatok esetében a határsávok lemaradása, illetve az autópályákhoz közeli területek felzárkózása is jelentősebben kirajzolódott.

A pontozásos és faktorelemzést használó munkák egymást erősítve mutattak rá az ország dinamikusabban fejlett térségeire (általában Közép-Magyarország, a Nyugat-Dunántúl, az Észak-Dunántúl kistérségei, az osztrák határmentén), kiegyensúlyozott fejlődést mutató térségeire (általában a Közép-Dunántúl kistérségei), illetve lemaradó és nagyon kedvezőtlen területeire (általában a Dél-Dunántúl, az Észak-Alföld, a Dél-Alföld és Észak-Magyarország kistérségei). Figyelemre méltó, hogy az elemzések a kizárólag GDP-n alapuló elemzésekhez képest nem mutattak jelentősebb eltérést. A stagnáló és lemaradó kategóriákba sorolható Kelet-Magyarország nagy része, illetve a horvát határ menti területek, de megkülönböztethetők az ún. külső (az északi határ menti térségek) és a belső perifériák is (az Alföld és a Dunántúl középső területei). Kistérségi szinten a jelentős várossal vagy városokkal rendelkező kistérségek mutattak az átlagnál kedvezőbb vagy kiugró teljesítményt, függetlenül régióbeli elhelyezkedésüktől (*Dobosi, 2003; Jakobi, 2007; KSH, 2008*). A fejlődési dinamikát vizsgáló elemzések a főváros környéki, illetve a jelentősebb településekkel rendelkező kistérségekben jeleztek kedvező értékeket, bár egyes vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a Közép-dunántúli régióban, a Balaton és a főváros környékén relatíve nagyobb előrelépés történt más térségekhez képest (*Bíró–Molnár, 2004*). Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az autópályák és néhány jelentősebb főút körül a dominánsabb, magasabb fejlettségi kategóriaszintek megléte (*Bíró–Molnár, 2004; Tánczos, 2010*). A fejlettségi térszerkezet történeti meghatározottságát firtató elemzések rámutattak arra, hogy a hosszabb időtávlatban megfelelően becsülhető, olykor pontosan is mérhető egyenlőtlenségek lényegében megmaradtak (Győri ma).

A hazai versenyképességi vizsgálatok sem árulkodtak jelentősebb eltérésekről az előzőekben vázolt térszerkezeti vonatkozásokhoz képest. Mind a duális megközelítésen nyugvó elemzések, mind a piramis-modellt alapul vevő megyei és kistérségi elemzések egyértelműen viszszatükrözték a térségtipizálásnál kapott eredményeket.

Összegezve, a területi fejlettségi vizsgálatok minden esetben a nyugat–keleti „lejtőről”, illetőleg a (fő)város–vidék szembenállásról tanúskodtak, valamint a közlemények többnyire egymást erősítve, igazolva mutattak rá a Nyugat- és Észak-Dunántúl fejlettségére, az Alföld átlagos, ugyanakkor vegyes képet mutató helyzetére, valamint a Dél-Dunántúl és Észak-Magyarország kedvezőtlen pozíciójára.

„Merre tovább” hazai fejlettségi vizsgálatok?

A magyarországi területi fejlettségi vizsgálatok feltárták és modellezték a magyar térszerkezet törvényszerűségeit. *Nemes Nagy* korábban (2003) kifejtette, hogy a térségek egyedi rendszerként való értelmezése nagy lökést adhat a hazai kutatásoknak, azonban más módszereket ajánlott a térség-, illetve településtipizálás tekintetében; előbbi kapcsán a fejlettség sokdimenziós „minőségi” kategóriáira épülő osztályozását javasolta, utóbbi esetben pedig egyszerű méretjellemzőket jelölt meg. *Szabó és Farkas (2012)* megfogalmazták, hogy a területi fejlettségi elemzések térszerkezeti következtetései nem ellentétesek, csupán egy-egy tényező vagy egy-egy térség specifikuma módosította a végeredményt. A szerzőpáros az egyre több megközelítés és mérési lehetőség miatt kibontakozó vitákra hívta fel a figyelmet, és azon álláspontra helyezkedtek, miszerint nem szükséges bonyolult és komplex mérőszámokat alkalmazni; ezt

cikkükben az egy főre jutó GDP, az egy főre jutó személyi jövedelemadó-alap, és a becslt HDI között megfigyelhető szoros korrelációval igazolták.

Magam úgy gondolom, hogy a többváltozós módszerek alkalmazása több újdonságértékkel is szolgálhat, igaz nem általánosságban, hanem egyes speciális esetekben. Érdemes lenne a hazai térszerkezet egy-egy elemét homogén kritérium(ok) vagy egyszerű méretjellemzők (hasonló városkategória, népességszám, gazdasági szerkezet vagy társadalmi állapotok) alapján lehatárolni, vagy csomóponti szemléletben (funkcionális kapcsolatok hasonló jellege, vonzáskörzet, agglomerációs övezet) gondolkodva megvizsgálni. Mindkét eljárás alkalmazása nagy kihívást állít a kutatók elé, főként azért, mert a fejlettség leírására bevont statisztikai alapadatokat egyedileg kell települési szinten összegyűjteni, majd aggregálni; valójában ezután kezdődhet az elemző munka.

A kérdéskör kifejezetten a városok és a várostérségek esetében, valamint határon átnyúló viszonylatban szolgálhat többletinformációval. Előbbi kapcsán azért, mert Magyarország településszerkezete egyértelműen meghatározza a területi különbségeket; az agglomerációs (lokalizációs, urbanizációs) előnyök szerepe, valamint a méretgazdaságossági szempontok az urbánus terekben jelentősek. Célszerű lenne tehát a városi és vidéki tereket külön kezelni a jövőbeni területi fejlettségi elemzések során. A másik problémakör kapcsán úgy gondolom, hogy a térbeli fejlődés akadályai Magyarország és a vele határos államok európai uniós csatlakozásával végérvényesen lebomlottak, és a korábbi árnyékszónák eltűnésével érezhetővé váltak az új regionális fejlesztési potenciálok, az új centrumok jelenléte, illetőleg ezek kiszűrő hatásai, amelyek immáron a határokon is átnyúlnak. A területi fejlettségi vizsgálatok e téren a többváltozós elemzések újabb távlatait nyithatják meg.

Természetesen, a fentiekhez hozzájárul a magyar területfejlesztési gyakorlat mindenkori iránya, amely leegyszerűsítve kétfajta, de rövid gazdasági időtávon nem feltétlenül összeegyeztethető utat követhet. Az egyik tendencia alapvetően a fejlettebb helyzetben lévő központi régió, a nagyobb lélekszámú települések és a főbb közlekedési utak, folyosók (autópályák) mentén található térségek további fejlesztését jelenti a hatékonyság és versenyképesség erősítésének szellemében. E trend érvényesülése esetén a térszerkezet további polarizálódásának leszünk majd szemtanúi. A másik törekvést egy kiegyenlítettebb, területi alapú fejlesztésben kell keresni, amely a területi kohézió és méltányosság jegyében az alacsonyabb lélekszámú települések és a vidéki térségek fejlesztések fejlődését és egyben felzárkózását szolgálhatja.⁸ Azt, hogy a 2014-2020 közötti programozási periódusban melyik irány jut túlnyomóan érvényre, mindenképpen meghatározzák az elkövetkezendő hónapok regionális politikai és területfejlesztéssel összefüggő stratégiai előkészületei.

Összegzés

A dolgozatban feltártam, hogy területi fejlettség megragadására alkalmazott módszertani eljárások hazai viszonylatban rendkívül sokszínűek. A területi fejlettségi vizsgálatok csoportosításával kapcsolatosan megállapítható, hogy az elemzések „fejlődése” is tetten érhető, a kutatók egyre több dimenzió és mutató szerepeltetésével, valamint a fejlődésre ható tényezők különböző megközelítéseken, netán modelleken alapuló rendszerezésével az elmúlt két évtizedben folyamatosan finomították a területi fejlettségi elemzéseket; ez a tendencia ugyanakkor több szakmai és tudományos vitára adott lehetőséget. Az elemzéseket áttekintve elmondható továbbá, hogy a hazai területi fejlettségi vizsgálatok meghatározó elemzési alapegységeinek a hazai kistérségek bizonyultak, és a járási rendszer bevezetésével várhatóan e területi szint tanulmányozása iránti kedv nem is fog csillapodni. Úgy vélem, hogy áttekintésem időszereinek bizonyult, mivel hazánkban rengeteg módszertani tapasztalat halmozódott fel a térségek fejlődésének és fejlettségének tanulmányozásával kapcsolatban, ugyanakkor az eltérő mód-

⁸ E témakör részletesebb megértésével kapcsolatban Faragó (2006) dolgozata nyújt további adalékokat.

szertani irányok eredményeinek összefoglalására kevés vállalkozás történt a hazai regionális tudományi irodalomban.

Irodalom

- Ács J. Z.–Varga A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom*, 4, 23–38.
- Adler J.–Barta J.–Benyó B.–Bíró P.–Molnár L.–Skultéty L. (2001): A gazdasági fejlettség területi különbségei és ezek okai. *Területi Statisztika*, 6, 517–533.
- Bakos N.–Hidas Zs.–Kezán A. (2011): Területi különbségek Magyarországon. A főbb társadalmi és gazdasági folyamatok az ezredforduló után. *Területi Statisztika*, 4, 335–357.
- Bálint L. (2004): Kistérségeink egyenlőtlensége a Dél-Dunántúlon. *Területi Statisztika*, 5, 477–494.
- Baranyai N.–Baráth G. (2009): A várostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességi rangsora. In: Szirmai V. (Szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 191–201.
- Bartke I. (1985): *A területfejlesztési politika Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Barta Gy.–Czirfusz M.–Kukely Gy. (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4, 1–20.
- Beluszky P. (témavezető) (2000): *A magyar városok versenyképessége*. MTA RKK KÉTI, Budapest
- Beluszky P.–Győri R. (2006): A magyar városhálózat funkcionális versenyképessége. In: Horváth Gy. (Szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs, 236–293.
- Beluszky P.–Sikos T. T. (2007): *Változó falvaink. (Magyarország falutípusai az ezredfordulón.)* MTA TKK, Budapest
- Bihari Zs.–Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 4, 49–66.
- Bíró P.–Molnár L. (2004): A kistérségi szintű relatív fejlettség meghatározása. *Területi Statisztika*, 6, 564–585.
- Borsi B.–Bajmócy Z. (2009): Kvantitatív leszakadás, kvalitatív felzárkózás? A hazai regionális innovációpolitika kihívásai. *Közgazdasági Szemle*, 10, 933–954.
- Bruckner J.–Farkasházi L.–Gether I. (1999): A bruttó hazai termék területi megoszlása 1997-ben. *Területi Statisztika*, 3, 235–243.
- Bruckner J.–Gether I. (2003): A területi GDP-számítás helyzete, a továbbfejlesztés feladatai. *Területi Statisztika*, 4, 323–332.
- Czirfusz M. (2010): Faktoranalízis, a látszatmegoldás. *Tér és Társadalom*, 1, 37–49.
- Csatári B. (1996): *A magyarországi kistérségek néhány jellegetessége*. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Csatári B. (2000): Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: Dövényi Z. (Szerk.): *Alföld és nagyvilág: tanulmányok Tóth Józsefnek*. MTA FKK, Budapest, 151–168.
- Csatári B. (2010): Területi egyenlőtlenségek néhány régi-új tényezője a mai Magyarországon. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 490–513.
- Cserhádi I.–Dobosi E.–Molnár Zs. (2005): Regionális fejlettség és tőkevonzási képesség. *Területi Statisztika*, 1, 15–32.
- Csite A.–Németh N. (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 3, MTA KTI, Budapest
- Csizmadia Z.–Rechnitzer J. (2005): A magyar városhálózat innovációs potenciálja. In: Grosz A.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA RKK, Pécs–Győr, 147–181.
- Dobosi E. (2003): A komplex regionális fejlettség matematikai-statisztikai elemzése. *Területi Statisztika*, 1, 15–33.
- Dőry T.–Rechnitzer J. (2005): A regionális fejlődés és az innováció. In: Grosz A.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA RKK, Pécs–Győr
- Dusek T.–Kiss J. P. (2008): A regionális GDP értelmezésének és használatának problémái. *Területi Statisztika*, 3, 264–280.

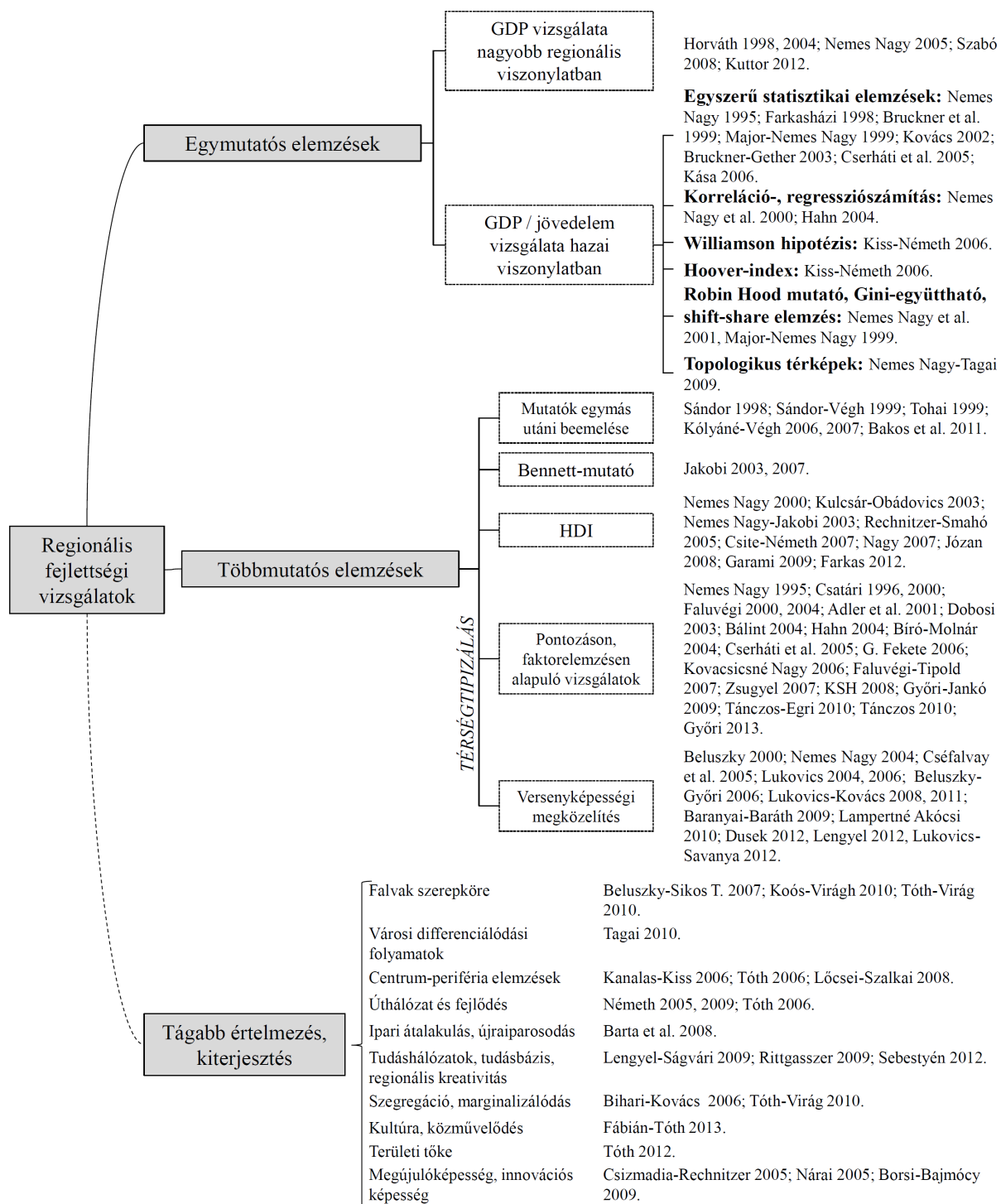
- Dusek T. (2012): A kelet-közép-európai járműgyártási központok versenyképessége. In: Rechnitzer J.–Smahó M. (Szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 262–293.
- Enyedi Gy. (2000): Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1, 1–10.
- Faluvégi A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4, 319–346.
- Faluvégi A. (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. *Területi Statisztika*, 5, 434–458.
- Faluvégi A.–Tipold F. (2007): A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. *Területi Statisztika*, 6, 523–540.
- Faragó L. (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*, 2, 83–102.
- Farkas M. B. (2012): A korrigált humán fejlettségi mutató kistérségek közötti differenciáltsága Magyarországon. *Területi Statisztika*, 3, 230–249.
- Farkasházi L. (1998): A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása. *Területi Statisztika*, 1, 3–11.
- Fábián A.–Tóth B. I. (2013): A kultúra területi mérhetősége és a kistérségek közművelődési jellemzői. *Tér és Társadalom*, 1, 97–113.
- Garami E. (2009): A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. *Területi Statisztika*, 3, 280–298.
- G. Fekete É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? Elmaradott kistérségek felzárkózásának lehetőségei az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 1, 54–68.
- Grosz A.–Rechnitzer J. (Szerk.) (2005): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA RKK, Pécs–Győr
- Györi R. (2006): Bécs kapujában (területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a XX. század elején). *Korall*, Júniusi szám, 231–250.
- Györi R. (2013): A magyar fejlettségi térszerkezet történeti gyökerei. In: Balás G.–Németh N. (Szerk.): *Periférián – a hátrányos helyzetű kistérségek fejlesztési problémája*. Párbeszéd a Vidékért Egyesület, Budapest (Kézirat, megjelenés alatt)
- Györi R.–Jankó F. (2009): Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001 között. *Soproni Szemle*, 2, 218–238.
- Gyuris F. (2011): A Williamson-hipotézis. Egy koncepció tartalma, kritikája és utólete. *Tér és Társadalom*, 2, 3–28.
- Hahn Cs. (2004): A térségi fejlődést befolyásoló tényezők. *Területi Statisztika*, 6, 544–563.
- Heltai L. (1998): A GDP és az öko-logika hiánya. *Eszmélet*, Őszi szám, 111–125.
- Horváth Gy. (1998): Az átmenet regionális hatásai Kelet-Közép-Európában. *Területi Statisztika*, 4, 295–318.
- Horváth Gy. (2004): Regionális egyenlőtlenségek Európában. *Magyar Tudomány*, 9, 962–977.
- Horváth Gy. (Szerk.) (2006a): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs
- Horváth Gy. (2006b): Bevezetés. A gazdasági tér versenyképességének elemei. In: Horváth Gy. (Szerk.): *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs, 9–34.
- Illés I. (2009): *Területfejlesztés Magyarországon a 20. században*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc
- Jakobi Á. (2003): Az információs társadalom és a gazdaság térszerkezetének vizsgálata. Kutatási jelentés. *A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók, illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása*. VÁTI Kht, Budapest
- Jakobi Á. (2007): Az információs társadalom térbelisége. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 13, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
- Józan P. (2008): A módosított humán fejlettségi mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség mérésében. *Statisztikai Szemle*, 10–11, 949–969.
- Kanalas I.–Kiss A. (Szerk.) (2006): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK ATI, Kecskemét
- Kása K. (2006): A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon. *Területi Statisztika*, 4, 428–434.
- Keller J. (2011): Heterarchia és fejlődési pályaváltás. Új elméleti megközelítés a kistérségkutatásban. *Tér és Társadalom*, 3, 3–26.
- Kiss J. P.–Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek: Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 8, MTA KTI, Budapest

- Kólyáné Sziráki Á.–Végh L. (2006): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon I. *Területi Statisztika*, 6, 594–612.
- Kólyáné Sziráki Á.–Végh L. (2007): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon II. *Területi Statisztika*, 1, 46–62.
- Koós B.–Virágh T. (2010): Fel is út, le is út: községeink sorsa a rendszerváltás után. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 32–54.
- Kovacsicsné Nagy K. (2006): Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai kistérségeinek összehasonlítása komplex mutató alapján. *Területi Statisztika*, 6, 569–577.
- Kovács T. (2002): A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 6, 506–517.
- KSH (2008): *Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Kulcsár L.–Obádovics Cs. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 4, 303–322.
- Kuttor D. (2012): *Kelet-Közép-Európa változó gazdasági térszerkezetének modellezése*. Miskolci Egyetem Kiadó, Miskolc
- Lackó L. (1987): A területi fejlődés egységes értelmezése. *Tér és Társadalom*, 1, 67–75.
- Lados M.–Rechnitzer J. (2004): *A területi stratégiáktól a monitoringig*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest
- Lampertné Akócsi I. (2010): A humán tőke versenyképessége a visegrádi országcsoport régióiban. *Területi Statisztika*, 6, 659–673.
- Lengyel B.–Ságvári B. (2009): Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: Fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 4, 1–26.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Lengyel I. (2012): A kelet-közép-európai országok régióinak versenyképessége. In: Rechnitzer J.–Smahó M. (Szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 191–229.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Lőcsei H.–Szalkai G. (2008): Helyzeti és fejlettségi centrum–periféria relációk a hazai kistérségekben. *Területi Statisztika*, 3, 305–314.
- Lukovics M. (2004): Regionális gazdaságfejlesztés: eltérő fejlettségű megyék versenyképességének elemzése. *Tér és Társadalom*, 4, 149–168.
- Lukovics M. (2006): A magyar megyék és a főváros versenyképességének empirikus vizsgálata. *Területi Statisztika*, 2, 148–166.
- Lukovics M.–Kovács P. (2008): Eljárás a területi versenyképesség mérésére. *Területi Statisztika*, 3, 245–263.
- Lukovics M.–Kovács P. (2011): A magyar kistérségek versenyképessége. *Területi Statisztika*, 1, 52–71.
- Lukovics M.–Savanya P. (2012): A visegrádi országok megyéinek versenyképessége a járműipar szemszögéből. In: Rechnitzer J.–Smahó M. (Szerk.): *Járműipar és regionális versenyképesség. Nyugat- és Közép-Dunántúl a kelet-közép-európai térségben*. Universitas Győr Nonprofit Kft, Győr, 230–261.
- Major K.–Nemes Nagy J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle*, 5, 397–421.
- Mészáros R. et al. (Szerk.) (2010): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Mezei E.–Vincze M.–Pakucs B. (2009): A romániai megyék vidéki jellegének különbözősége és ennek hatása a versenyképességre. *Területi Statisztika*, 4, 441–452.
- Nagy D. (2007): Divergencia vagy konvergencia – az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel. *Tér és Társadalom*, 1, 35–51.
- Nárai M. (2005): A megyei jogú városok innovációs potenciálja. In: Grosz A.–Rechnitzer J. (Szerk.): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon*. MTA RKK, Pécs–Győr, 181–220.

- Nemes Nagy J. (1995a): A GDP regionális számbavétele. In: Probáld F. (Szerk.): *Pro Geographia Humana*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 99–118.
- Nemes Nagy J. (1995b): A „gazdasági egészség” földrajzi képe Magyarországon. *Földrajztanítás*, 3–4, 4–11.
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban. (Bevezetés a regionális tudományba.)* Hirschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Nemes Nagy J. (2000): A humán erőforrások regionális differenciáltsága a kilencvenes években. In: Fóti K. (Szerk.): *Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon 1999*. UNDP–MTA VKI, Budapest, 61–70.
- Nemes Nagy J. (2003): A regionális tudomány dualitása és paradigmái – hazai tükröben. *Tér és Társadalom*, 1, 1–17.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 9, 5–42.
- Nemes Nagy J. (2005): Fordulatra várva – A regionális egyenlőtlenségek hullámai. In: Dövényi Z.–Schweitzer F. (Szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA FKI, Budapest, 141–158.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nemes Nagy J.–Fekete A.–Kullmann Á.–Szabó P. (2000): A területi fejlődés „állami” és „piaci” útjai az 1990-es években. *Területi Statisztika*, 3, 203–220.
- Nemes Nagy J.–Jakobi Á. (2003): A humán fejlettségi mutató (index) megyék közötti differenciáltsága 1999-ben. In: Fóti Klára (Szerk.): *A szegénység enyhítéséért – helyzetkép és javaslatok. Országjelentés a „humán fejlettségről”*. UNDP–MTA VKI, Budapest, 24–29.
- Nemes Nagy J.–Jakobi Á.–Németh N. (2001): A jövedelemegyenlőtlenségek térségi és településszerkezeti összetevői. *Statisztikai Szemle*, 10–11, 862–884.
- Nemes Nagy J.–Tagai G. (2009): Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk. *Területi Statisztika*, 2, 152–169.
- Németh N. (2005): Az autópálya-hálózat térszerkezet alakító hatásai – Magyarország esete. In: Faluvégi A.–Fazekas K.–Nemes Nagy J.–Németh N. (Szerk.): *A hely és a fej. Munkaerőpiac és regionalitás Magyarországon*. MTA KTI, Budapest, 139–179.
- Németh N. (2009): Fejlődési tengelyek az új térszerkezetben. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 15, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest
- Rechnitzer J.–Smahó M. (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. *KTI Könyvek*, 5, MTA KTI, Budapest
- Rittgasszer I. (2009): Kreatív kistérségek Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4, 27–44.
- Sándor I. (1998): A gazdasági fejlődés regionális különbségei az elmúlt esztendőben. *Területi Statisztika*, 4, 319–334.
- Sándor I.–Végh L. (1999): A gazdasági fejlődés regionális különbségei 1998-ban. *Területi Statisztika*, 4, 299–319.
- Sebestyén T. (2012): Régiók hálózata és gazdasági teljesítmény. A régiók között tudáshálózati struktúrára makrogazdasági szerepének vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 3, 69–92.
- Szabó P. (2008): A gazdasági fejlettség egyenlőtlensége az Európai Unió különböző területi szintjein. *Területi Statisztika*, 6, 687–699.
- Szabó P.–Farkas M. B. (2012): A fejlettség különböző felfogásai és mérése az Európai Unióban és Magyarországon. *Közép-Európai Közlemények*, 1, 86–101.
- Szentes T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tagai G. (2010): A városok szerepe a kelet-közép-európai országok térszerkezetének formálódásában. In: Barta Gy.–Beluszky P.–Földi Zs.–Kovács K. (Szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 261–282.
- Tánczos T.–Egri Z. (2010): Differenciálódási folyamatok a magyarországi kistérségek társadalmi és gazdasági fejlettségében. *Területi Statisztika*, 3, 279–294.
- Tánczos T. (2010): A magyarországi kistérségek jellemzése társadalmi-gazdasági fejlettségük és fejlődésük alapján. *Területi Statisztika*, 4, 406–419.
- Tohai L. (1999): Optimális mérőskálák meghatározása településfejlettségi vizsgálatokhoz. *Területi Statisztika*, 6, 483–508.

- Tóth B. I. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 5, 530–543.
- Tóth K.–Virág T. (2010): Az egyenlőtlenségek új területi formája. In: Mezei I.–Barabas D. (Szerk.): *Földrajzi dolgozatok határok nélkül. Napjaink magyar természet-, társadalom- és gazdaság-földrajzi írásaiból II.* MTA RKK, Pécs, 210–226.
- Tóth G. (2006): Centrum–periféria viszonyok vizsgálata a hazai közúthálózaton. *Területi Statisztika*, 5, 476–493.
- Varga A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Zsugyel J. (2007): A magyarországi kistérségek jövedelemtermelő és finanszírozó képességének alakulása 1996 és 2003 között. *Területi Statisztika*, 2, 170–185.

1. melléklet: A területi fejlettségi vizsgálatok empirikus kutatási irányjai

Forrás: saját szerkesztés.